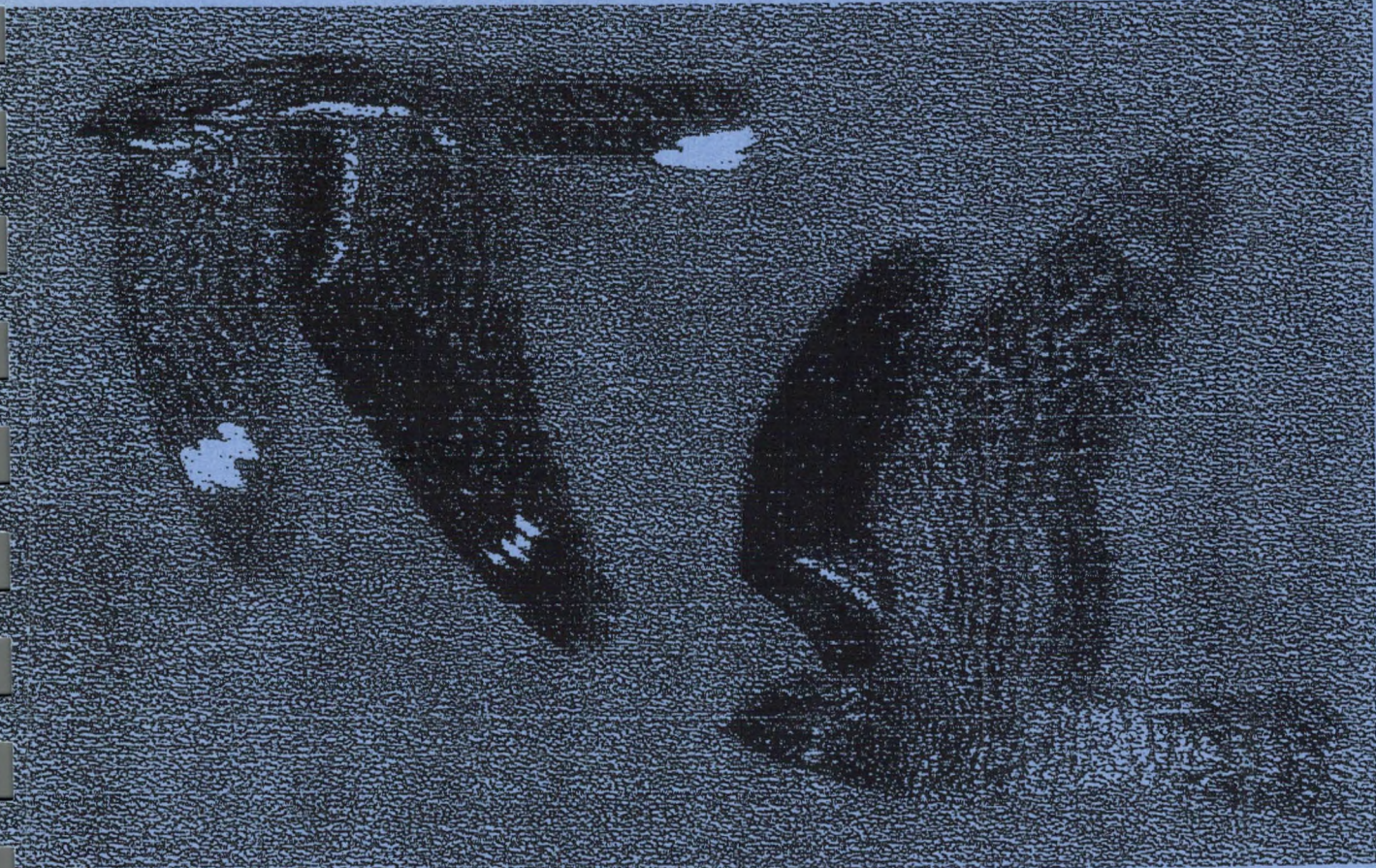

De Nachtzwaluw als broedvogel
in het westelijk deel van landgoed de Utrecht
en
in de gemeentebossen van de gemeente
Reusel-de Mierden
voorjaar/zomer 2000

Inventarisatierapport Vogelwerkgroep Midden-Brabant
november 2000

De Nachtzwaluw als broedvogel
in het westelijk deel van landgoed de Utrecht
en
in de gemeentebossen van de gemeente
Reusel-de Mierden
voorjaar/zomer 2000

Inventarisatierapport Vogelwerkgroep Midden-Brabant
november 2000

Samengesteld door:
P. Busink
drs. J. Aarts
drs. L. Hilgers

Secretariaat Vogelwerkgroep Midden-Brabant
Beerze 16
5061 NM Oisterwijk

De aanleiding

Eind december 1999 werd tezamen met andere twee Brabantse natuurgebieden, het *westelijk* gedeelte van Landgoed de Utrecht plotseling afgevoerd van de lijst van gebieden waarop de Vogelrichtlijnen toegepast zouden gaan worden. De reden voor dit besluit, die hiervoor werd opgegeven was, dat volgens een hertelling (!?) te weinig bijzondere vogels in deze gebieden aanwezig zouden zijn (artikel in Brabants Dagblad 23-12-1999).

Een maand later stond in dezelfde krant een artikel dat ook het *oostelijk* deel van Landgoed de Utrecht (dus nu in zijn geheel) uit de lijst van de aangewezen Europese Beschermde Vogelgebieden volgens de Vogelrichtlijnen, geschrapt was (artikel in Brabants Dagblad 29-1-2000). Deze berichtgeving kwam als een donderslag bij heldere hemel, want pas op de laatste dag (!?) had het kabinet dit zo besloten.

Deze geheel onverwachte wending was voor Vogelwerkgroep Midden-Brabant de reden om een onderzoek in te stellen hoe het daadwerkelijk gesteld is met de avifauna in dit gebied. Het is bekend dat menige zeldzame vogelsoort in dit gebied voorkomt.

Zo ook de Nachtzwaluw.

Begin tachtiger jaren waren inventarisaties van deze soort uitgevoerd. Men kwam toen tot schattingen van 26 territoria op het hele landgoed. Menige vogelaar die in de negentiger jaren in dit gebied heeft vertoefd, was van mening dat er wel eens beduidend meer dan die 26 in dit gebied zouden kunnen voorkomen.

De Nachtzwaluw is vanwege het sterk teruglopende aantal en de beperkte verspreiding in ons land opgenomen in de Rode Lijst als sterk bedreigde en kwetsbare soort. Sinds begin jaren zestig nam de stand zeker met 80% af. In Midden- en Oost-Brabant broedt ongeveer een kwart van de Nederlandse populatie. (bron: Broedvogels van Midden- en Oost-Brabant)

Een reden temeer om aan de Nachtzwaluw op Landgoed de Utrecht eens gerichte aandacht te besteden.

Het gebied

Het Landgoed de Utrecht ligt ten zuiden van Hilvarenbeek tegen de Belgische grens. Het gebied werd ongeveer 100 jaar geleden aangekocht als een beleggingsobject voor de gelijknamige verzekeringsmaatschappij. Toen werden de "woeste gronden" door de Nederlandsche Heidemaatschappij omgezet in naaldbos en bouwland. Slechts een paar heidevelden herinnert nog aan de tijd dat het hele gebied eens helemaal bestond uit heide met hier en daar zandverstuivingen en heidevennen.

De Amev-Levensverzekering NV is de tegenwoordige eigenaar van het landgoed.

Het landgoed is ruim 2600 ha groot en bestaat voor 60% uit bossen.

Het gebied kenmerkt zich door een grote verscheidenheid van verschillende biotooptypen.

Deze verscheidenheid is het gevolg van grote verschillen in biotische en abiotische omstandigheden, zoals grote verschillen in: reliëf, waterhuishouding, grondsoort en landschapstype. Een deel van het gebied wordt geëxploiteerd als landbouwgebied.

Naast de agrarische opbrengsten is de houtproductie op het landgoed een belangrijke bron van inkomsten.

Ondanks (of dankzij) deze bovengenoemde productie- en beheeractiviteiten heeft zich, in combinatie met natuurlijke ontwikkelingsprocessen, een interessante avifauna kunnen ontwikkelen.

Volgens SOVON komen in het landgoed 130 broedvogelsoorten voor. Hiermee komt het landgoed op een gedeelde 3^e plaats op de lijst van belangrijke vogelgebieden in Nederland, hetgeen door SOVON in een recent rapport werd beschreven.

Het gebied wordt doorsneden door de provinciale weg N269. Het westelijk deel, ca. 1600 ha, bestaat voornamelijk uit nu honderdjarige cultuurbossen met agrarische bouwlanden.

Het westelijk deel van het landgoed grenst in het zuiden en in het oosten aan de gemeentebossen van Reusel-de Mierden. De structuur van deze bossen is eender dan die van het landgoed, alleen worden de menselijke invloeden naar de randen toe steeds meer zichtbaar (o.a. campings). In het zuiden ligt het Zwartven, dat ook een beschermd natuurmonument is en dat dan ook valt onder de Natuurbeschermingswet.

Het oostelijk deel bestaat naast cultuurbossen en agrarische bouwlanden, ook uit nattere bossen (beekdal), zoals in Wellenseind en uit open gebieden zoals de indertijd niet ontgonnen Misperleindsche en Neterselsche heide met de vennen het Goor en de Flaes. Dit laatste gebied heeft de status van een Beschermd Natuurmonument in het kader van de Natuurbeschermingswet.

De uitvoering

Aanvankelijk was het de bedoeling alleen het landgoed te inventariseren. De keuze werd gemaakt om te beginnen met het westelijk deel. Omdat de gebiedsgrens van dit deel van het landgoed in het zuidwesten aan de gemeentebossen van de gemeente Reusel-de Mierden grenst, werd besloten om dit deel er bij te inventariseren. Op de kaart valt meteen op dat deze twee gebieden eigenlijk één geheel vormen.

Wanneer men in het seizoen naar de weersomstandigheden kijkt, dan zijn er in de regel meer avonden *niet*, dan *wel* geschikt om een nachtzwaluwinventarisatie uit te voeren waarbij de omstandigheden "ideaal" zijn. Daar komt nog bij dat de vrijwillige inventariseerder op zo'n ideale avond andere verplichtingen kan hebben en zodoende niet het veld in kan. Ondanks de tegenwerkende factoren, die bij een vrijwillige inventarisatie altijd horen, heeft men het westelijk deel redelijk kunnen inventariseren. In het oostelijk deel van het landgoed heeft slechts één inventarisatie plaatsgevonden. In de daaraan grenzende Neterselsche Heide zijn twee (vluchtige) inventarisaties uitgevoerd.

Het bovenstaande heeft tot gevolg gehad, dat er besloten is om met de uitwerking van de inventarisatie-resultaten zich te concentreren op het westelijk deel van het landgoed (ca. 1600 ha), gecombineerd met de gemeentebossen van gemeente Reusel-de Mierden (ca. 400 ha).

In dit "onderzoeksgebied" zijn de vastgestelde territoria (zangposten) op de bijgevoegde kaart achter in dit verslag gemarkeerd met een ●. Buiten dit "onderzoeksgebied" zijn de territoriumaanduidingen weergegeven met een X. Omdat in dit deel de inventarisatiebezoeken te gering zijn geweest, worden deze territoria bij de verdere uitwerkingen en besprekingen in dit verslag, buiten beschouwing gelaten.

Omdat in het begin van de inventarisatieperiode enige organisatorische onvolkomenheden waren en omdat tijdens de in weekenden geplande inventarisatieavonden het weer te slecht was om te inventariseren, is men vrij laat in het broedseizoen met de daadwerkelijke inventarisaties kunnen beginnen. Besloten werd dan ook om "elke" "goede" avond in het vervolg te gebruiken voor inventarisatie.

Bij een inventarisatie was steeds de mogelijkheid aanwezig om elektronische geluidsnabootsing van de territoriumzang te produceren middels een cassette recorder.

Er zijn in totaal 11 inventarisaties uitgevoerd, en wel 3x per auto, 3x per fiets en 5x te voet. Voor het "onderzoeksgebied" zijn de getallen resp. 8 inventarisaties en verder 3, 1, 4. De routes zijn op de kaart ingetekend. Totaal werd er in het (schemer)donker 24¼ uur geïnventariseerd, voor het onderzoeksgebied was dit 18½ uur.

Op de gebruikte topografische kaart (1:25.000) staan niet de "nieuwe" kapvlaktes, die in het laatste decennium zijn ontstaan. Door het ontbreken van de tijd (alle inventariseerders hebben overdag elders maatschappelijke verplichtingen), door de grootte van het gebied en door het niet altijd beschikbaar zijn om 's-avonds te kunnen inventariseren, is het zeer wel mogelijk dat daardoor geschikte biotopen niet bezocht zijn.

Elke zangpost werd zo nauwkeurig mogelijk ter plekke op een kaartkopie ingetekend.

De resultaten

Al snel was duidelijk dat vooral de jongere kapvlaktes de voornaamste biotopen vormden voor de Nachtzwaluw. In veel mindere mate waren dat de randen van heidegebiedjes of andere "open stukken".

Voor het bepalen van een territorium, werden de inventarisatiecriteria aangehouden die SOVON in hun "Broedvogelinventarisatie" van 1996 heeft beschreven.

Het resultaat is dat in totaal 68 territoria werden vastgesteld, dit is zo'n 15% van het geschatte minimale aantal van de *Nederlandse broedvogelpopulatie* (volgens Areas Important for Birds in the Netherlands).

Wanneer het aantal van 68 territoria over de gebieden wordt uitgesplitst, dan geeft dat het volgende overzicht:

- het westelijk deel van het Landgoed de Utrecht	48
- gemeentebossen van de gemeente Reusel-de Mierden	8
- het deel van het Landgoed Gorp en Rovert grenzend aan de Oude Tramweg	5
- het oostelijk deel van het Landgoed de Utrecht	5
- Neterselsche heide	2

Langs de bosranden, die grenzen aan open agrarisch bouwland of aan weiland, werd niet één keer een territorium vastgesteld.

Ook in ogenschijnlijk geschikte biotopen, die overigens wel in de buurt van de N269 of langs de Prins Hendriklaan liggen, werd geen territorium vastgesteld.

Opvallend was dat in het zuiden van het onderzoeksgebied, namelijk bij het Zwartven, dat ogenschijnlijk een ideaal biotoop is, ondanks drie inventarisatierondes, geen territorium vastgesteld kon worden.

Van de mogelijkheid om via een cassette recorder de zang te activeren, werd mondjesmaat gebruik gemaakt om verstoring, verplaatsing, e.d. van de vogels zoveel mogelijk te voorkomen. Vaak was dit hulpmiddel niet eens nodig, omdat vooral in de schemer spontaan gezongen werd.

Op verschillende plaatsen heeft men tegelijkertijd de zang gehoord vanuit 2 of zelfs vanuit 3 verschillende territoria.

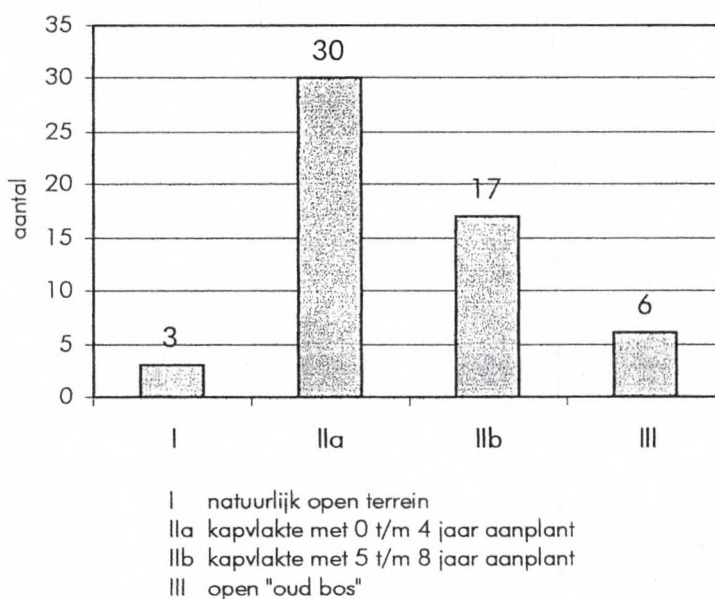
Wanneer men op verschillende data zangposten in elkaars nabijheid heeft waargenomen, dan is bij het uitwerken van de gegevens met de fusieafstand tussen territoria, die SOVON voorschrijft, rekening gehouden.

Alle waargenomen territoria (de "stippen" op de kaart van het onderzoeksgebied) zijn na de broedtijd bezocht en werd het biotoop ter plekke bekeken. Van veel biotopen zijn foto's gemaakt. Het gevolg van deze bezoeken was dat de territoria globaal in drie verschillende biotooptypen in te delen waren.

Grofweg konden deze biotooptypen ingedeeld worden in:

- I natuurlijk open gebieden zoals heidevelden (zie foto 1)
- II kapvlaktes met jonge aanplant (meestal grove den) (zie foto 2 en 3)
- III open bosstructuur met oude bomen (zie foto 4)

Grafiek : aantal territoria per biotooptype in het onderzoeksgebied

Uit bovenstaande grafiek is te berekenen dat ca. 84% van de territoria te vinden was op een kapvlakte! De meeste kapvlaktes hadden een oppervlakte van 1 à 2 ha. Verder valt op dat de jongste kapvlaktes een veel grotere aantrekkingskracht lijken te hebben dan de wat oudere. Opvallend was dan ook dat op kapvlaktes met bijv. 8 jarige opslag er alleen een territorium was, wanneer een deel daarvan een open structuur had (bijv. door plaatselijke groeiachterstand).

Een ander interessant detail was, dat plaatsen waar binnen de fusieafstand een tweede zangpost werd gehoord, dit tweede territorium afkomstig was van een andere kapvlakte, dat zich vlakbij in de buurt bevond. Soms waren deze kapvlaktes slechts gescheiden door een smalle bosstrook (zie foto 5).

Opvallend is, dat het er op lijkt, dat elke kapvlakte zijn eigen nachtzwaluwterritorium heeft! Het kleinste territorium op een kapvlakte, dat werd geconstateerd, wordt geschat op $\pm 0,25$ ha (zie foto 6).

Verder kon worden vastgesteld dat de maximale afstand tussen de inventariseerder met het beste gehoor en een zangpost ± 625 m is geweest.

Tijdens de inventarisaties zijn ook toevallige, bijzondere en interessante waarnemingen gedaan, bijvoorbeeld:

- "Het bidden" van de vogel werd verschillende keren van zeer dichtbij waargenomen.
- Eén keer werd de zoevende jachtvlucht gehoord en gezien vlak boven het hoofd van een inventariseerder die over een zandpad liep.
- Twee keer werd een afwijkend en nooit eerder beschreven geluid gehoord dat op een "wegstervend scheidsrechtersfluitje" leek en een tiental seconden duurde.
- Wat in menig vogelboek wordt ontkend, is dat bij regenachtig weer ook spontane zang waargenomen werd.

Foto 1: biotooptype I: natuurlijk open gebied

Hier een vergrast open stuk met ven in grove dennenbos ten oosten van het Bolgoor

Foto 2: biotooptype IIa: jonge kapvlakte

Een circa 2 ha. grote kapvlakte met vierjarige aanplant met grove den naast een zandpad. In dit type terrein werden verreweg de meeste territoria vastgesteld.

Foto 3: biotooptype IIb: "oude" kapvlakte

Tussen aanplant van ca. 7-jarige grove den, bevindt zich een "open" gedeelte. Zo'n open plek bleek in zulke kapvlaktes essentieel te zijn voor een territorium.

Foto 4: biotooptype III: open bos

Ver uit elkaar staande grove dennen met een grassige ondergrond.

Foto 5: twee territoria dicht bij elkaar

Twee kapvlaktes zijn gescheiden door een strook douglas-sparren.
Aannemelijk is dat deze barrière er voor zorgde dat hier twee territoria werden vastgesteld.

Foto 6: het kleinst gevonden territorium

Dit territorium bevond zich op een kapvlakte met jonge aanplant van grove den naast een kruising van zandpaden.

Vermeldenswaardig was ook die keer dat uit de kant van een zandpad geritsel en gepiep werd gehoord. Na stokstijf te blijven staan, kwamen in de schemer vier jonge bunzings op de inventariseerder af, die een interessant object voor hen leek te zijn. Tot op één meter werd hij door de jonge dieren al zekerend benaderd en bekeken. De grootste durfal snuffelde zelfs aan één van zijn schoenen. Daarna huppelden ze weer piepend en dollend met z'n alle de kant in, op weg naar het volgende avontuur.

Tabel: Resultaten inventarisaties

Datum	Tijd:	Inventariseerders:	zang-posten:	Weersomstandigheden:	Zangintensiteit:	Vervoermiddel:	Gebied:
16-jun	22.30-01.15	JA, PB, LH	16	tamelijk koud, volle maan, onbewolkt	meest spontaan	Auto	westdeel
	22.30-00.30	LP	1		spontaan	Fiets	Net.hei
18-jun	22.30-02.30	PB, LH	11	warm, volle maan, onbewolkt	eerst spontaan, later geactiveerd	Auto	westdeel
30-jun	22.15-00.30	NH, RB, KvdP	5	koud, half bewolkt	spontaan	Te voet	oostdeel
1-jul	22.30-01.00	PB	11	zwoel, geheel bewolkt, windstil	spontaan	Fiets	westdeel
3-jul	22.30-00.30	JA, LH	9	zwoel, bewolkt, windstil	spontaan	Te voet	westdeel
	22.30-00.30	PB	8		spontaan	Te voet	westdeel
4-jul	22.15-24.00	PB	3	af en toe lichte regen	eerst spontaan, later geactiveerd	Te voet	westdeel
6-jul	22.15-23.45	PB	0	zwoel, half bewolkt	geen	Te voet	westdeel
8-jul	22.30-00.30	JA, PB	9	fris, half bewolkt	eerst spontaan, later geactiveerd	Auto	westdeel
12-jul	22.00-23.30	LP	1	(geen gegevens)	spontaan	Fiets	Net.hei

Beschouwing

In het *westelijk* gedeelte van het Landgoed de Utrecht werden 48 territoria vastgesteld. Het oppervlakte van dit deel is ± 1600 ha. Wanneer men dit verder omrekent naar het aantal hectare per territorium, dan is de uitkomst voor dit deel van het landgoed (inclusief de agrarische gronden): 1 territorium per 33 ha.

Aan de ingetekende route is te zien dat o.a. de gedeeltes "Tulder" en "Appelenberg" bij de inventarisaties niet zijn aangedaan. Wellicht zou de territoriumdichtheid van dit deel van het landgoed nog hoger zijn uitgekomen wanneer hier ook geïnventariseerd zou zijn.

De Veluwe wordt beschouwd als het gebied waar de meeste Nachtzwaluwtoria in Nederland voorkomen. De Veluwe is (incl. militair oefenterreinen) ca. 54.700 ha groot.

Volgens het rapport "Belangrijke vogelgebieden in Nederland 1993-1997", dat in het voorjaar 2000 door SOVON in opdracht van het ministerie LNV is samengesteld, komen in die periode op de Veluwe gemiddeld 173,6 nachtzwaluwtoria voor.

Omgerekend voor de Veluwe is dat echter 1 territorium per 315,09 ha. Volgens het rapport het beste gebied in Nederland!

Welaan, de territoriumdichtheid van het westelijk deel van Landgoed de Utrecht blijkt ruim 9½ keer groter te zijn dan die op de Veluwe!

Wanneer men de territoriumdichtheid van de Nachtzwaluw van de vijf beste gebieden in Nederland volgens dit rapport, op dezelfde manier uitrekent, dan zijn die naar schatting.:

1°	Veluwe	1 territorium per 315 ha
2°	Brabantse Wal	1 territorium per 90 ha.
3°	de Maasduinen	1 territorium per 98 ha.
4°	Sallandse heuvelrug	1 territorium per 148 ha.
5°	Leenderbos	1 territorium per 87 ha.

Nawoord

Zoals reeds aangehaald, staat het westelijk deel van het landgoed als "uitermate goed nachtzwaluwgebied" ons inziens niet op zichzelf. Het landgoed is een substantieel deel van een veel groter bosgebied, dat zich aan beide zijden van de landsgrens uitstrekt.

Wanneer men de kaart bekijkt, dan bestaat dit omvangrijk bosgebiedcomplex uit de staatsbossen Ravels (B), de Leiheide Ravels (B), de Molenheide Poppel (B), het Hoger Vijverbos Arendonk (B), Landgoed de Utrecht (NL), landgoed Gorp en Rovert (NL), de Rovertsche heide (NL) en de Regte heide (NL).

Interessant zou kunnen zijn om dit gehele gebied samen met Belgische vogelaars op de Nachtzwaluw te inventariseren.

Men kan dan zien waar de accenten liggen voor deze soort. Waar het kerngebied ligt. Of er meerdere concentraties zijn. Wat de factoren kunnen zijn die het verschil in dichtheid bepalen. Vragen die dan misschien beantwoord kunnen worden en waarop mogelijk adequate beheersmaatregelen kunnen volgen.

Verder ligt zo'n grensoverschrijdende inventarisatie natuurlijk in het verlengde van de EU-gedachte.

De samenstellers van dit rapport hopen met dit inventarisatieverslag een bijdrage te hebben geleverd tot adequate bescherming van de Nachtzwaluw. Gericht onderzoek lijkt ons dan ook gewenst om de biotoopeisen voor deze soort goed te leren kennen en verder te waarborgen. Door de aangetoonde hoge dichtheid van de soort lijkt ons dat dit gebied uitermate geschikt is voor professioneel onderzoek. Hopelijk zouden de resultaten van zo'n onderzoek de soort ook ten goede kunnen komen in andere gebieden. Niet alleen de Nachtzwaluw maar ook andere soorten die hetzelfde biotoop prefereren, zoals met name Houtsnip, Boompieper, Boomleeuwerik en Geelgors, zouden kunnen meeprofiteren. Nogmaals willen we benadrukken, dat dit verslag niet de pretenties heeft om conclusies te trekken. Het blijft een constatering van bepaalde feiten die zich binnen één broedseizoen hebben afgespeeld.

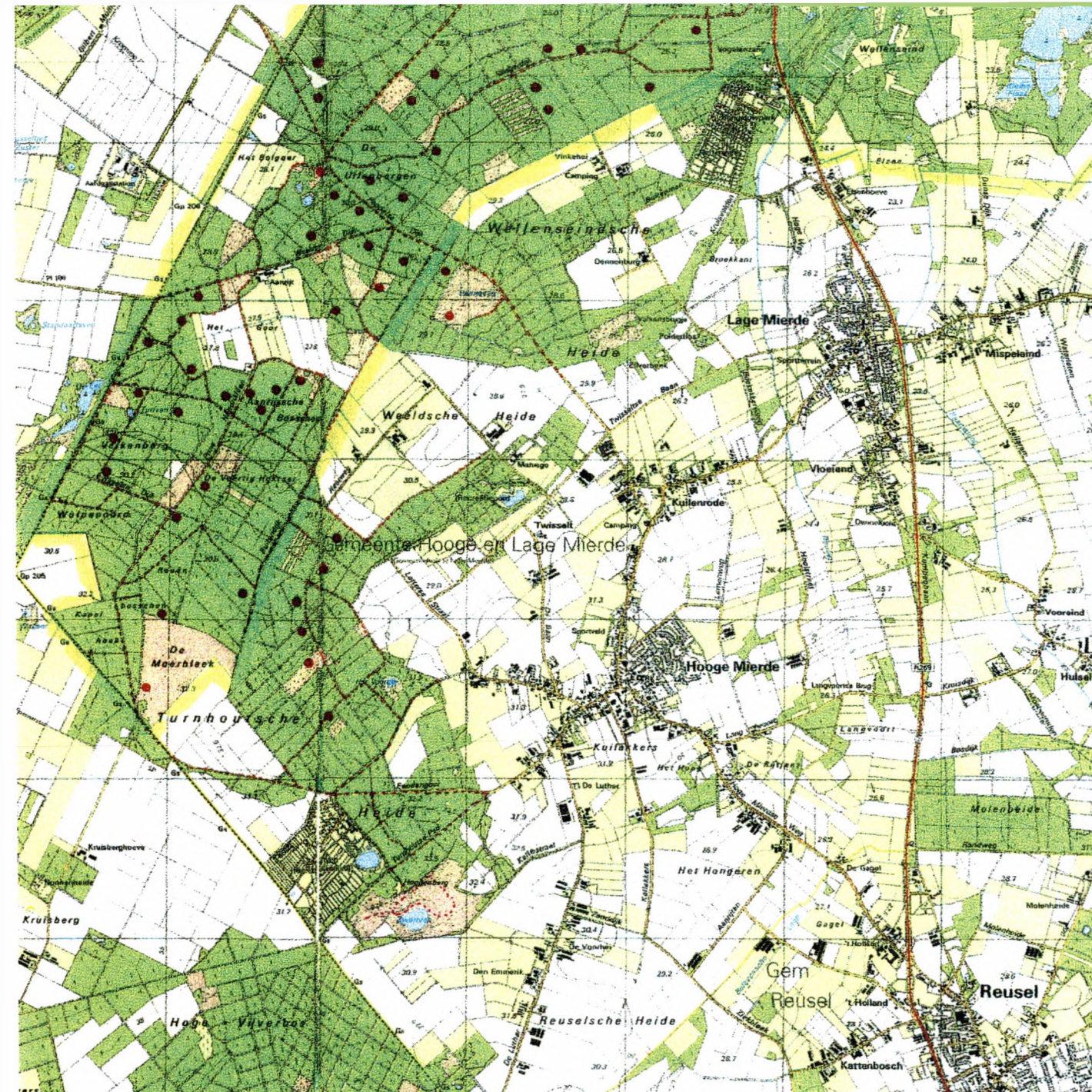
Maar om toch met een conclusie te doen eindigen, kan ons inziens vastgesteld worden dat een gefaseerd dynamisch bosbeleid essentieel is voor de Nachtzwaluw.

De inventariseerders

J. Aarts, R. Backx, P. Busink, L. Hilgers, N. Hilgers, L. Peeters, K. van der Poel

Literatuurlijst

- Grote Provincie Atlas 1:25.000 deel Brabant-West, 2^e editie
Groningen : Wolters-Noordhoff Atlasproducties, 1998
- Broedvogelinventarisatie kolonievogels en zeldzame soorten (handleiding Landelijk Soortonderzoek Broedvogels) / A.J. van Dijk en F. Hustings
Beek-Ubbergen, SOVON 1996
- Broedvogels van Midden- en Oost-Brabant / Wiel Poelmans en Jan van Diermen
Provincie Noord-Brabant, 1997
- Handboek Gids van de natuurgebieden in Noord-Brabant
Haaren : Stichting Het Noordbrabants Landschap, 1999
- Natuur in Noord-Brabant : twee eeuwen plant en dier
Haaren : Stichting Het Noordbrabants Landschap, 1996
- Belangrijke vogelgebieden van Nederland, 1993-97 : actueel overzicht van Europese vogelwaarden in aangewezen en aan te wijzen speciale beschermingszones en andere belangrijke gebieden / Marc van Roomen... [et al.]
Beek-Ubbergen : SOVON Vogelonderzoek Nederland, 2000
- Areas important for Birds in the Netherlands : Wetlands and other areas of international or European importance for birds / Rita van den Tempel & Eduard R. Osieck
Zeist : Vogelbescherming Nederland, 1994
- Aanwijzing speciale beschermingszones Vogelrichtlijn : Nota van Antwoord
Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, directie Natuurbeheer, januari 2000
- Selectiecriteria en methode van begrenzing : onderdeel van de Nota van Antwoord Vogelrichtlijn
Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, directie Natuurbeheer, [...]

Broedvogelonderzoek van de Nachtzwaluw in Landgoed de Utrecht en omgeving. Het onderzoeksgebied is het westelijk deel van Landgoed de Utrecht met de gemeentebossen van Reusel-de Mierden.

Schaal: ca. 1:35.700

Legenda:

- = zangpost in onderzoeksgebied
- ✕ = zangpost buiten het onderzoeksgebied
- = grens van Landgoed de Utrecht
- - - = de gevolgde routes

